

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Inna Lazdiņa

VĒLĀ DZELZS LAIKMETA JOSTAS SPRĀDZES AUSTRUMLATVIJĀ*

Apģērbs ir neatņemama cilvēka dzīves sastāvdaļa un būtisks vēstures avots. Nozīmīga un, šķiet, arī viena no greznākajām vīriešu apģērba sastāvdaļām vēlajā dzelzs laikmetā bijusi josta. Ar to tika apjozti svārkī, iespējams, arī bikses. Josta bija nepieciešama darbarīku, ieroču, maku un citu priekšmetu piekāršanai. Vīriešu josta ir komplekss objekts, kas sastāv no pamatnes un sprādzes, bet greznākajām jostām ir bijuši arī dažādi apkalumi. Dažkārt jostas papildinātas ar bronzas spirālīšu pušķi un dažādiem piekariem.

Sprādze ir jostas sastāvdaļa, ko izmanto tās aizdarei. Jostas sprādzes tradicionāli sastāv no sprādzes loka, vienas vai vairākām asītēm un adatas. Sprādze mūsdienu cilvēkam šķiet neatņemama ādas jostas sastāvdaļa, taču, apkopojot datus par vairāk nekā 230 vīriešu apbedījumiem, kuros konstatētas jostas paliekas, liecības par jostas sprādzēm ir sastopamas mazāk nekā 60% kapu. Jostas sprādzju trūkums apbedījumos, kuros ir citas liecības par ādas jostām, varētu būt izskaidrojams ar kapu postījumiem, sprādzju iznīkšanu korozijas rezultātā, kā arī ar citu jostu aizdares veidu iespējamu pastāvēšanu Austrumlatvijā vēlajā dzelzs laikmetā. Jāprecizē, ka šajā rakstā ar Austrumlatviju tiek saprasta vēlajā dzelzs laikmetā (9.–12. gadsimtā) latgaļu apdzīvotā teritorija, kas aizņēma tagadējās Latgales teritoriju un daļu Vidzemes.

Raksta avotu pamatbāzi veido jostas un to fragmenti, kuri ir atrasti latgaļu apdzīvotās teritorijas vēlā dzelzs laikmeta apbedījumos. Raksta izstrādes gaitā tika aplūkotas vairāk nekā 100 Austrumlatvijas laikā no 19. gadsimta beigām līdz 2007. gadam pētīto kapulauku kolekcijas. Jostas un to piederumi konstatēti vairāk nekā 230 apbedījumos. Kopumā tika apzināti fragmenti no vairāk nekā 290 jostām, no tām sprādzes ir bijušas 167, pārējos gadījumos par jostām liecināja apkalumi, ādas pamatnes vai pušķa fragmenti.

Jāatzīmē, ka zinātniskajā literatūrā vēlā dzelzs laikmeta latgaļu jostas sprādzes minētas reti un padziļināti pētījumi šajā jautājumā

* Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)” ietvaros.

nav veikti. Vienīgais pētnieks, kurš veltījis divus rakstus jostas sprādzēm Latvijas teritorijā, ir Jānis Ciglis. Viņš ir izstrādājis tipoloģiju 5.–9. gadsimta Austrumlatvijas¹ un 10.–13. gadsimta lībiešu jostas sprādzēm.² Lielāku uzmanību baltu jostu sastāvdaļu izpētei pievērsuši Lietuvas arheologi. Eugenijus Butēns (*Butėnas*) ir izstrādājis tipoloģiju Austrumlietuvas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta jostas sprādzēm,³ bet Eugenijus Svetiks (*Svetikas*) – visas Lietuvas teritorijas 14.–17. gadsimta jostas sprādzēm.⁴ Tāpat kā Latvijā, arī Lietuvas zinātniskajā literatūrā īsi jostu raksturojumi tiek sniegti pētījumos par apģērbu un atsevišķām senvietām, īpaši kapulaukiem veltītās publikācijās. Latvijai attālākas baltu cilts – prūšu – jostu raksturojumu sniedz Vladimirs Kulakovs monogrāfijā “Prūši (V–XIII gs.)”.⁵ Savukārt gūt ieskatu visu Eirāzijas 4.–9. gadsimta jostas sprādzu tipoloģijā var, iepazīstoties ar Veras Kovaļevskas darbu.⁶ Par slāvu jostām Senajā Krievzemē un to izplatību Skandināvijā ir rakstījuši Kirils Mihailovs, Ingmars Jansons, Natālijas Enisova u.c.⁷

Šis raksts ir veltīts nozīmīgu jostas sastāvdaļu – sprādzu tipoloģiskai analīzei un raksturojumam. Tipoloģiskā metode jeb tipoloģija ir viena no arheologu analītiskā darba galvenajām sastāvdaļām. Tās pamatbūtība ir arheoloģiskā materiāla sagrupēšana mērķtiecīgā sistēmā, lai varētu izdarīt noteiktus secinājumus, kuri nav izdarāmi no analizējamo objektu kopuma bez tā papildu aprādes.⁸ Jostas sprādzu tipoloģijai var izvirzīt vairākus mērķus. Primārais mērķis ir hronoloģijas noteikšana, kas turpmāk atvieglo jostas sastāvdaļu un citu tai pašā kontekstā atrasto senlietu datēšanu. Pakārtotais mērķis ir, izsekojot formas, ornamentācijas īpatnību un izmantoto materiālu izmaiņām, atklāt vietējo iedzīvotāju estētisko vērtību pārmaiņas un kontaktu nozīmi tajās. Jostas sprādzu tipoloģija tiek veidota, vadoties no atziņas, ka senlietas sadalāmas funkcionālās grupās (rotas, ieroči, apģērbs utt.), savukārt tās – funkcionālās apakšgrupās (apģērbs: rokauti, jostas utt.). Katra funkcionālā apakšgrupa uzlūkojama kā tipoloģijas izejas punkts un sadalāma tipoloģiskās grupās (jostas: auduma, ādas utt.). Tradicionāli tipoloģiskās analīzes tālākajā gaitā iespējams katru tipoloģisko grupu sašķelt apakšgrupās, tipos un variantos. Diemžēl ādas jostu tipoloģisko analīzi nav iespējams veikt pēc šīs tradicionālās shēmas. Ādas jostu izpētes gadījumā shēma jāpapildina ar vēl vienu līmeni jeb jostas sastāvdaļu izdalīšanu pēc to funkcijām un izvietojuma, attiecīgi ādas jostai izdalot pamatni, sprādzi, sprādzes gala apkalumu, jostas vidusdaļas apkalumus, sadalītārvietas apkalumus, sadalītājrīņkus, jostas gala apkalumu un piekarus. Tālāk šīs funkcionālās grupas tiek sadalītas tipoloģiskās grupās (sprādzes: U veida, četrstūrveida utt.), kuras ir iespējams sašķelt apakšgrupās, tipos un variantos. Lai atvieglojotu tipoloģijas izstrādi un veicinātu tās vieglāku uztveršanu, izveidota apzīmējumu sistēma. Sprādzes tiek apzīmētas ar burtu s,

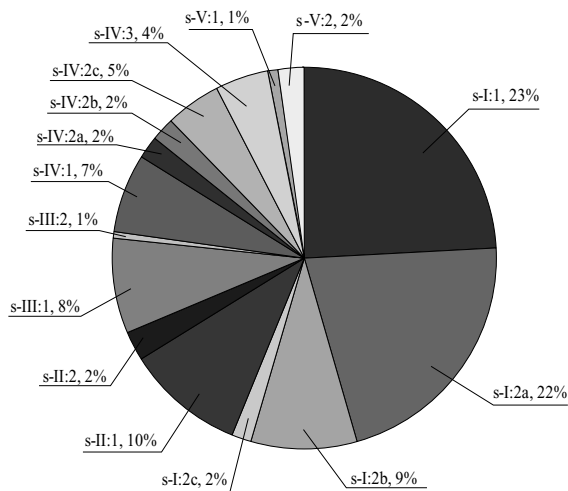
1. att. Tipoloģiskajā analizē izmantoto jostas sprādzju atradumu vietas Austrumlatvijā

tipoloģiskās grupas – ar romiešu cipariem, apakšgrupas – ar arābu cipariem, tipi – ar mazajiem burtiem alfabēta secībā, piemēram, U veida jostas sprādzes ar izteikti paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem apzīmējums ir s-I:2b.

Jostas sprādzju tipoloģijas izstrādei ir izmantotas 163 dzelzs un bronzas sprādzes no 132 vīriešu apbedījumiem un savrupatradumiem (1. att.). Grupējot kā tipoloģizējošais tiek ņemts vērā sprādzes loks, tā veidojums un forma. Balstoties uz šiem kritērijiem, jostas sprādzes tika sadalītas piecās tipoloģiskās grupās: I) U veida jostas sprādzes, II) četrstūrveida jostas sprādzes, III) piecstūrveida jostas sprādzes, IV) lirasveida jostas sprādzes, V) ovālās jostas sprādzes.

Visplašāko tipoloģisko grupu veido **U veida sprādzes** (s-I) (2. att.). Tajā ir apvienotas 92 (56%) jostas sprādzes no 70 vēlā dzelzs laikmeta apbedījumiem un 12 savrupatradumiem. Vienojošais šīs tipoloģiskās grupas sprādzēm ir U burta formā izliekts loks, ko savieno atsevišķi veidota vai ar loku apvienota asiņe. Iedziļinoties šīs tipoloģiskās grupas īpatnībās, U veida jostas sprādzēm pēc loka veidojuma un formas tika izdalītas šādas tipoloģiskās apakšgrupas:

- s-I:1 – U veida sprādzes ar ieliektu priekšdaļu;
- s-I:2 – U veida sprādzes ar taisnu vai izliektu priekšdaļu.

2. att. Jostas sprāzžu procentuālās attiecības tipoloģisko grupu, apakšgrupu un tipu ietvaros

U veida sprādzes ar ieliektu priekšdaļu (s-I:1) pārstāv 39 jeb 23% no visām tipoloģijā iekļautajām sprādzēm (2. att.). Tām visām ir raksturīgs sprādzes priekšdaļā uz iekšu ieliekts loks (3. att.: 1). Šajā grupā ietilpst piecas dzelzs sprādzes. Lielākā sprādze (ap $5 \times 3,5$ cm) ir atrasta Asaru kapulauka 4. kapā,⁹ kurš pēc apbedījuma inventāra datējams ar 9. gadsimta sākumu. Diemžēl šī sprādze ir salūzusi un korodējusi, tādēļ precīza tās forma nav nosakāma. Divas mazākas veselas dzelzs sprādzes ir atrastas Lejasbitēnu kapulauka 400. kapā un Kristapiņu kapulauka 171. kapā.¹⁰ Sprādzes ir izkaltas no viena dzelzs stienīša, savienojuma vietā galus salaižot pamīšus kopā. Adata pievienota atsevišķi, tās vienu galu aplokot ap loka galu salaiduma vietu. Sprādzes veidotas tā, lai to priekšdaļas platums pārsniegtu aizmugurējās malas platumu aptuveni par 30%, tādējādi radot vizuāli

pievilcīgākus priekšmetus. Lejasbitēnu un Kristapiņu kapulauka sprādzes pēc kapa inventāra ir datējamās ar 8./9.–9. gadsimtu. Vēlāka – 11. gadsimta otrās puses – 12. gadsimta pirmās puses dzelzs sprādze no neapkalta jostas ir atrasta Liepiņu kapulauka 47. kapā.¹¹ Tās loks ir veidots no šaurākas stieples. Precīzu sprādzes formu diemžēl ir grūti noteikt sliktā saglabāšanās stāvokļa dēļ, taču jāatzīmē tās pārsteidzošā līdzība ar bronzas jostas sprādzi no šī paša kapulauka 30. kapā.¹² Netipisks ir Ludzas Odukalna kapulauka katalogā minētais gadījums, ka 282. kapā atrasta “jostas dz. sprādze, U-veida ar ieliektu priekšpusi un br. apkalumu”.¹³ Jāatzīmē, ka dzelzs jostas sprādzēm nav raksturīgi bronzas gala apkalumi. Diemžēl materiāla nepieejamības un attēlu neesamības dēļ šo gadījumu tuvāk nav iespējams aplūkot.

U veida jostas sprādžu ar ieliektu priekšdaļu apakšgrupas lielāko daļu (34 eksemplāri) veido sprādzes ar bronzas loku un bronzas vai dzelzs adatu. Šī grupa ir pietiekami plaša, un sprādzes ir daudzveidīgas gan izmēra, gan formas ziņā. Lielākā sprādze ir 5,8 cm gara,¹⁴ bet vidējais šīs grupas sprādžu garums ir 3,5–4 centimetri. Sprādzes lielākoties izgatavotas, noplacinot bronzas stienīti loka priekšdaļā tā, lai tas veido šaura taisnstūra griezuma loku, savukārt galus noplacinot loka plaknei perpendikulārā virzienā, tādējādi izveidojot ērtas vietas asītes iestiprināšanai. Tikai trīs no aplūkotajām sprādzēm nav noplacinātas, bet to loks atstāts griezumā apaļš.¹⁵ Tāpat kā dzelzs, arī bronzas sprādzēm adatas pievienotas līdzīgā veidā – noplacinot un aplūkot tās vienu galu ap asīti. Šajā apakšgrupā ir sastopamas gan apaļa, gan taisnstūrveida, gan trijstūrveida griezuma adatas. Jāatzīmē, ka šīs apakšgrupas sprādzēm raksturīga viena asīte, izņēmums ir Kampu (Čūģeru) kapulauka 1. kapā atrastā bronzas jostas sprādze ar divām asītēm un dzelzs adatu.¹⁶ Sprādžu loka ģeometriskais veidojums ir dažāds – ir formas, kas tuvas iepriekš aprakstītajām dzelzs sprādzēm, kurām priekšdaļa ir platāka (3. att.: 1), retāk sastopamas sprādzes ar taisnām malām, kurām priekšējās un aizmugurējās malas garums ir gandrīz vienāds.¹⁷ Skaitliski lielāko apakšgrupas daļu veido sprādzes ar slaidu loku, kuru garums pārsniedz platumu, taču atsevišķām sprādzēm šo lielumu attiecība ir pretēja, kā tas, piemēram, ir Kivtu kapulauka 99. kapa, Leiņukalna kapulauka 3. kapa, Dārzkopības skolas kapulauka 2. kapa un Kristapiņu kapulaukā savrupatrastajai sprādzei.¹⁸ Pateicoties šādām proporcijām, šīs sprādzes atstāj smagnējāku iespaidu. Jāatzīmē arī divas salīdzinoši lielas (4,2–4,5 cm) Liepiņu kapulauka 1. kapa un Jaunākēnu kapulauka 55. kapa sprādzes, kuru garums ir aptuveni vienāds ar platumu.¹⁹ Trešdaļa šīs apakšgrupas bronzas sprādžu ir ornamentēta. Astonām sprādzēm ir gravētu līniju ornaments – Čūģeru kapulauka 11. kapa, Jaunākēnu kapulauka 55. kapa, Leiņukalna kapulauka 1. kapa, Odukalna kapulauka 191. kapa, Kokneses kapulauka 91. kapa sprādzēm gar abām loka malām iegravēta

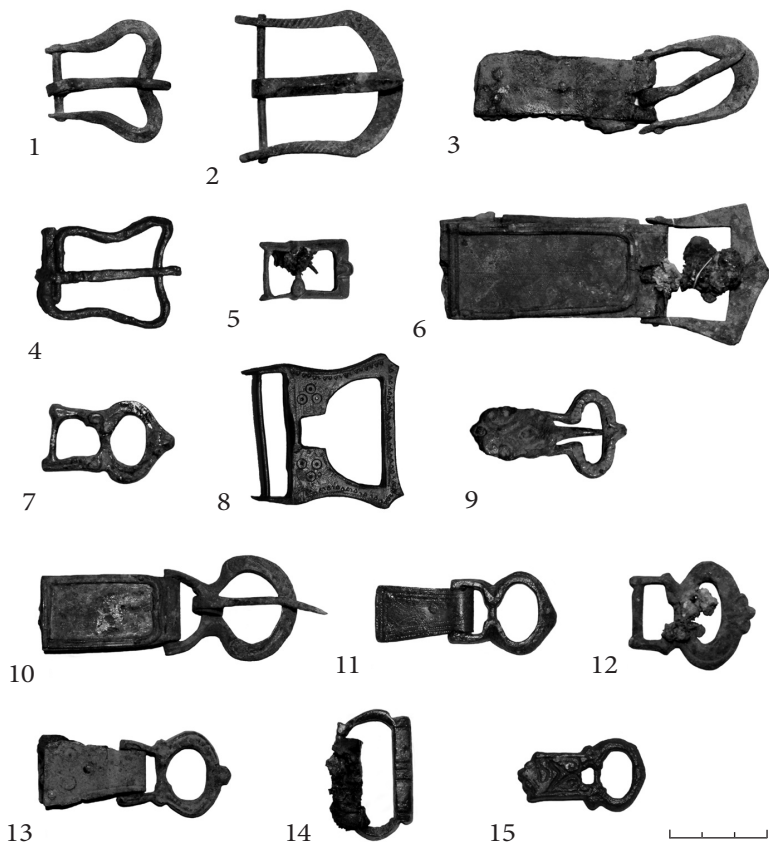
pa vienai līnijai, Ģūģeru kapulauka 135. kapa sprādzei – pa divām līnijām, Kivtu kapulauka 99. kapa sprādzei – divas līnijas gar loka ārējo malu, savukārt Kristapiņu kapulaukā savrupatrastajai bronzas sprādzei vienīgajai bijušas vairākas lokam perpendikulāras līnijas.²⁰ Ģūģeru kapulauka 42. kapa jostas sprādzei gravētu līniju ornamentu gar loka malām papildina štancēti aplīši ar punktu vidū.²¹ Četru sprādžu ornamentu veido trijstūru motīvs uz sprādzes loka. Ģūģeru kapulauka 32. un 127. kapa, kā arī Dārzkopības skolas kapulauka 2. kapa sprādzes ir ornamentētas ar loka malām paralēlu štancētu trijstūrišu rindām, turpretim Kristapiņu kapulauka 108. kapa sprādzes trijstūru motīvs ir panākts, tās trijstūrveida griezuma lokā iegrāvējot lauztu līniju²² (3. att.: 1). Tikai vienai šīs apakšgrupas sprādzei ir ornamentēta adata, tās rotājumu veido piecas gravētas līnijas. Šī sprādze ir atrasta Ģūģeru kapulauka 46. kapā.²³

Aplūkotās apakšgrupas dzelzs sprādzes ir bijušas neapkalta jostu sastāvdaļa (atskaitot iepriekšminēto Odukalna kapulauka 282. kapa piemēru), turpretim bronzas sprādzes ir atrastas kopā ar sprādzes gala apkalumiem kā apkaltu jostu sastāvdaļa. Dzelzs sprādzes pēc kapa inventāra datējamās ar 8./9.–9. gadsimtu, viena – ar 11. gadsimta otro pusi – 12. gadsimta pirmo pusi, bet bronzas sprādzes – ar 10.–11. gadsimtu, ar lielāku īpatsvaru 10. gadsimtā (tab.). Šīs apakšgrupas sprādzes visticamāk ir attīstījušās no vidējā dzelzs laikmeta dzelzs sprādzēm ar ieliektu priekšdaļu vai ieliektu priekšdaļu un sāniem. Formu pārmantošana labi saskatāma 9. gadsimta dzelzs sprādzēs ar ieliektu priekšdaļu un formas pārejā uz 10. gadsimta šīs apakšgrupas bronzas sprādzēm. Šīs sprādzes bija plaši izplatītas un ir atrastas visos plašāk pētītajos Austrumlatvijas vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos.

U veida jostas sprādžu otru tipoloģisko apakšgrupu veido **U veida sprādzes ar taisnu vai izliektu priekšdaļu** (s-I:2). Šo apakšgrupu pārstāv 52 sprādzes no 44 apbedījumiem un 6 savrupatradumiem. Pēc sprādzes loka formas šajā apakšgrupā var izdalīt trīs tipus:

- s-I:2a – ar nedaudz paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem;
- s-I:2b – ar izteikti paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem;
- s-I:2c – ar paplašinātu priekšdaļu un izteiktiem stūriem.

Plašāk pārstāvēts ir pirmais tips – *U veida sprādzes ar nedaudz paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem* (s-I:2a). Šim tipam atbilst 35 jeb 22% aplūkoto sprādžu (2. att.). Vienojošais šim tipam pretēji iepriekš aprakstītai apakšgrupai ir taisna vai uz priekšu izvirzīta, nedaudz paplašināta loka priekšdaļa (3. att.: 2). Izmēru ziņā sprādzes ir ļoti dažādas – no 2,8 līdz 5 cm garas. Pārsvārā tās gatavotas no bronzas, tikai trim sprādzēm loks ir no dzelzs.²⁴ Līdzīgi kā iepriekš aprakstītām sprādzēm, arī šī tipa sprādžu loks ir kalts no metāla

3. att. Jostas sprādzes.

U veida sprādzes: 1 – s-I:1 apakšgrupas sprādze no Kristapiņu kapulauka 108. kapa (LNVM, A 12404: 221); 2 – s-I:2a tipa sprādze no Laviņa jaunsaimniecības kapulauka (LNVM, A 2834); 3 – s-I:2b tipa sprādze no Odukalna kapulauka 347. kapa (LNVM, A 10293: 2).

Četrstūrveida sprādzes: 4 – s-II:1 apakšgrupas sprādze no Lejasbitēnu kapulauka 393. kapa (LNVM, A 11847: 298); 5 – s-II:2 apakšgrupas sprādze no Kokneses kapulauka 31. kapa (LNVM, A 12694: 258).

Piečstūrveida sprādze: 6 – s-III:1 apakšgrupas sprādze no Lazdiņu kapulauka 7. kapa (LNVM, A 3484).

Lirasveida sprādzes: 7 – s-IV:1 apakšgrupas sprādze no Alsviķu pagasta (LNVM, A 324); 8 – s-IV:1 apakšgrupas sprādze no Madonas kapulauka (LNVM, A 12655: 11); 9 – s-IV:1 apakšgrupas sprādze no Liepiņu kapulauka (LNVM, A 9806: 12); 10 – s-IV:2a tipa sprādze no Maskavas kapulauka 22. kapa (LNVM, A 9462: 8); 11 – s-IV:2b tipa sprādze no Kokneses kapulauka 39. kapa (LNVM, A 12694: 292); 12 – s-IV:2c tipa sprādze no Zilupes kapulauka 2. uzkalniņa (LNVM, VI 30: 2); 13 – s-IV:3 apakšgrupas sprādze no Asaru kapulauka 2. kapa (LNVM, VI 285: 19).

Ovālas sprādzes: 14 – s-V:1 apakšgrupas sprādze no Jaunākēnu kapulauka 10. kapa (LNVM, VI 154: 61); 15 – s-V:2 apakšgrupas sprādze no Kristapiņu kapulauka 277. kapa (LNVM, A 12768: 5)

stienīša, sprādzes priekšdaļā veidojot nevis ieliekumu, bet izliekumu. Loka priekšdaļa ir noplacināta, gali asītes iestiprināšanai noplacināti lokam perpendikulārā virzienā. Tikai trim šī tipa sprādzēm loka priekšdaļa nav noplacināta, bet atstāta griezumā apaļa.²⁵ Šīs apakšgrupas sprādzēm lietotas bronzas un dzelzs adatas, kurām viens gals noplacināts un aplocīts ap asīti. Tāpat kā iepriekšējā apakšgrupā, šim tipam ir raksturīgas daudzveidīga griezuma adatas – apaļas, taisnstūrveida, trijstūrveida. Sprādzes loks tiek veidots dažādi – gan noapaļota U burta veidā,²⁶ gan kantaināks – formai tuvojoties taisnstūrim.²⁷ Tomēr pārsvarā šīs grupas sprādzēm pāreja no sānu malām uz priekšdaļu ir nojaušama vairāk vai mazāk noapaļotu stūru veidā (3. att.: 2), vienīgi platajām un īsajām Kristapiņu kapulauka 211. kapa un Maskavas kapulauka 55. kapa sprādzēm loks ir veidots pusloka formā,²⁸ bet Kristapiņu kapulauka 66., 69., 182., 192. kapa, Jaunākēnu kapulauka 82. kapa un Jersikas kapulaukā savrupatrastajai sprādzei U veida loks ir tā noapaļots, ka lūzuma vietas nav skaidri izšķiramas.²⁹ Tāpat kā iepriekšējā apakšgrupā, sprādzju garuma un platuma attiecība variē – ir gan slaidas sprādzes, kuru garums pārsniedz platumu,³⁰ gan smagnējāku iespaidu atstājošas sprādzes, kuru platumš pārsniedz garumu.³¹ Pēc loka ģeometriskā veidojuma īpatnībām jāizceļ Odukalna kapulauka 175. kapa sprādze, kurai ir nošķelti stūri, un Nukšu kapulauka 140. kapa sprādze, kurai loka paplašinātās priekšdaļas centrā izveidoti trīs trijstūrveida izvīrijumi.³² Trešdaļa s-I:2a tipa sprādzju ir papildināta ar ģeometrisko ornamentu. Pa vienai gravētai līnijai gar abām loka malām ir Kristapiņu kapulauka 211. un 216. kapa sprādzēm, divas ārējai loka malai paralēlas līnijas – Kivtu kapulauka 30. kapa sprādzei, pa divām gravētām līnijām gar abām loka malām – Maskavas kapulauka 34. kapa sprādzei, trīs līnijas grezno Raskumu kapulaukā savrupatrastās jostas sprādzi, bet lokam perpendikulāras līnijas ir Maskavas kapulauka 55. kapa un Nukšu kapulauka 126. kapa sprādzei.³³ Štancētu trijstūrīšu rindas izmantotas Kristapiņu kapulauka 284. kapa un Nukšu kapulauka 140. kapa sprādzju dekorēšanā.³⁴ Komplicētāks rotājums ir Laviņa jaunsaimniecības kapulaukā savrupatrastās apkaltās jostas sprādzei – tā ir ornamentēta ar slīpām līnijām, kuru vienā pārtraukumā izvietots zigzags ar aplīšiem, bet otrā – rombiņi ar punktiņu vidū³⁵ (3. att.: 2). Tikai vienai sprādzei bija ar četrām gravētām līnijām ornamentēta adata.³⁶

Līdzīgi U veida jostas sprādzēm ar ieliektu priekšdaļu, arī U veida sprādzes ar nedaudz paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem kopumā ir raksturīgas jostām ar bronzas apkalumiem. Vienīgi Lejasbitēnu kapulauka 340. kapa bronzas sprādze ar dzelzs adatu un Kristapiņu kapulauka 192. kapa vienkāršā dzelzs sprādzīte ir atrastas apbedījumos bez citiem jostas piederumiem (apkalumiem, piekariem u.tml.).³⁷ S-I:2a tipa sprādzes ir sastopamas Austrumlatvijā visu vēlo

dzelzs laikmetu, taču lielākā daļa ir attiecināma uz 10.–11. gadsimtu līdzīgi s-I:1 apakšgrupas eksemplāriem. Jāatzīmē, ka neliela izmēra (garums 2,8–3,4 cm) U veida sprādzes ar neredzami paplašinātu priekšdaļu, kas pārsniedz asītes garumu, un izteikti noapaļotu loku³⁸ parādās 11. gadsimtā un ir sastopamas arī 12. gadsimtā. U veida sprādzes ar neredzami paplašinātu, uz priekšu izvirzītu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem varētu būt veidojušās no vidējā dzelzs laikmeta sprādzēm ar segmentveida loku (pēc Jāņa Cigļa tipoloģijas – III grupa³⁹).

Vislidzīgākās U burtam, no kura nosaukumu ieguvusi aplūkojamā jostas sprādzu tipoloģiskā grupa, ir s-I:2 apakšgrupas otro tipu pārstāvošās *U veida sprādzes ar izteikti paplašinātu, uz priekšu izvirzītu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem* (s-I:2b). Šim tipam piederīgas 14 bronzas sprādzes, no kurām 12 atrastas apbedījumos, bet divas kā savrupatradumi Kristapiņu un Stiglovas kapulaukā. Četrām sprādzēm, kuras atrastas Ģūģeru kapulauka 32. kapā, Liepiņu kapulauka 65. un 138. kapā un Odukalna kapulauka 347. kapā, ir garš, uz priekšu izstiepts loks ar izteikti paplašinātu un noplacinātu priekšdaļu⁴⁰ (3. att.: 3). Sprādzes ir 3,6–5 cm garas. Turklāt garāko sprādzu loks ir ornamentēts – Ģūģeru kapulauka 32. kapa sprādzei ar divām paralēlām gravētām līnijām gar abām loka malām, bet Liepiņu kapulauka 138. kapa sprādzei ar lauztu pārtrauktu līniju, kura loku sadala trijstūrveida laukumos.⁴¹ Interesanta ir Liepiņu kapulauka 65. kapa sprādze, kuras loks ir veidots ļoti līdzīgs Odukalna kapulauka 347. kapa sprādzei, bet atšķirībā no citām U veida jostas sprādzēm Liepiņu kapulauka eksemplārs ir papildināts ar otru asi.⁴² Šajā gadījumā viena asi tiek izmantota jostas pamatnes un sprādzes gala apkaluma pielikšanai, bet otra – adatas stiprināšanai. Šī sprādze pēc kapa inventāra ir datējama ar 12. gadsimtu un ir jaunākā šajā tipā. Nedaudz mazākas un mazāk izstieptas garumā par iepriekš aplūkotajām četrām sprādzēm ir Nukšu kapulauka 113. kapa sprādze (2,8 × 2,4 cm), kuras priekšdaļa turklāt papildināta ar diviem izciļņiem,⁴³ un Kokneses kapulauka 55. kapa sprādze (2,8 × 2,5 cm), kas dekorēta ar raustītu līniju.⁴⁴ Nukšu kapulauka sprādze ir hronoloģiski senākā šī tipa sprādze, kura tiek datēta ar 10. gadsimtu.⁴⁵ Atšķirīgas proporcijas ir Stiglovas kapulaukā savrupatrastajai lietajai bronzas sprādzei (3,1 × 3,5 cm), kurai platumš pārsniedz garumu, turklāt tai ir apaļāka forma, jo loks ir nevis noplacināts, bet dobs, asi atlejo kopā ar sprādzes loku, tās galos veidoti noapaļoti paplašinājumi.⁴⁶ Šī sprādze līdzinās vidējā dzelzs laikmeta sprādzēm, kuras Jānis Ciglis iedala viņa izstrādātās tipoloģijas III grupā,⁴⁷ vienīgi atšķirībā no tām Stiglovas kapulauka sprādzei izvirzījumi pie asītes ir noapaļoti. Diemžēl sprādzei ir plašs, ar kapulauka hronoloģiju saistīts datējums – vēlais dzelzs laikmets,⁴⁸ turklāt Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā glabājas arī viduslaiku savrupatradumi no šī kapulauka, tāpēc plašāku secinājumu izdarīšana

ir apgrūtināta. Jāatzīmē, ka sešas aplūkojamās apakšgrupas sprādzes ir atrastas vienā apbedījumā – Kokneses kapulauka 72. kapā. Vienas ap vidu valkātai apkaltai jostai piederīgas sprādzes lokam ir izteikta U burta forma, bet krūšu rajonā atrastajām sprādzēm, kuras saistāmas ar apkaltu jostu garnitūru, ir piecstūrveida sprādzēm tuva forma,⁴⁹ taču, pateicoties tam, ka stūri ir saglabāti noapaļoti, šīs sprādzes ir pieskaitītas s-I:2b tipam.

Tāpat kā iepriekšējo grupu sprādzes, arī šī tipa eksemplāri pārsvārā ir atrasti kopā ar jostas pamatnes bronzas apkalumiem, tikai hronoloģiski agrākā Nukšu kapulauka sprādze ir bijusi no neapkaltas jostas, bet par Stiglovas kapulauka savrupatradumu trūkst sīkāku ziņu. U veida sprādzes ar izteikti paplašinātu, uz priekšu izvirzītu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem pēc kapa inventāra datējamās ar 10.–12. gadsimtu, 11.–12. gadsimta sprādzu lokam izstiepjoties garenvirzienā. Šī tipa sprādzu attīstība varētu būt saistīta ar vidējā dzelzs laikmeta segmentveida sprādzēm (III grupa pēc Jāņa Cigļa tipoloģijas⁵⁰).

Vismazskaitlīgākais s-I:2 apakšgrupas tips ir *U veida sprādzes ar paplašinātu priekšdaļu un izteiktiem stūriem* (s-I:2c). Šim tipam raksturīgs uz priekšu izvirzīts loks, kas priekšdaļā ir nedaudz paplašināts tāpat kā s-I:2a tipa sprādzēm, bet atšķirībā no s-I:2a tipa tām ir izteikti, nevis noapaļoti stūri. Tipu pārstāv trīs 10.–11. gadsimta bronzas jostas sprādzes. Ģūģeru kapulauka 156. kapā un Nukšu kapulauka 138. kapā atrastās sprādzes ir liela izmēra (ap 5 cm garas un 3,8–5,4 cm platas). Šīm sprādzēm loks ir kalts no bronzas, griezumā šaura taisnstūra veidā, bet adata veidota no dzelzs un tās viens gals aplocīts asītei.⁵¹ Ģūģeru kapulauka sprādze ir ornamentēta ar trīs punktiņiem pildītu štancētu trijstūrīšu rindām gar loka malām. Atšķirīga ir Lejasbitēnu kapulauka 451. kapā atrastā nelielā (2,3 × 2,5 cm) bronzas sprādze ar dzelzs adatu, kura pēc apbedījuma inventāra datējama ar 10./11. gadsimtu. Tās paplašinātajā priekšdaļā ir trīs uz priekšu vērsti izvirzījumi, bet loka iekšpusē izvirzījumi ir sānu vidusdaļā, it kā iezīmējot vietu, kur vēlākām sprādzēm mēdz būt otra asīte.⁵² Visas trīs s-I:2c tipa sprādzes lietotas pie apkaltajām jostām un pēc kapa inventāra tiek datētas ar 10.–11. gadsimtu. Domājams, šīs sprādzes ir radušās no U veida sprādzēm ar nedaudz paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem (s-I:2a), veidojot tām izteiktākus stūrus pārejā no sānu malām uz priekšdaļu.

Otro jostas sprādzu tipoloģisko grupu veido **četrstūrveida sprādzes** (s-II). Grupā ir apvienotas 20 jostas sprādzes no 20 vēlā dzelzs laikmeta apbedījumiem, kas veido 12% visu aplūkotu sprāzžu (2. att.). Vienojošais šīs grupas sprādzēm ir četrstūra formas loks, kurš izkalts no viena stienīša vai izliets. Atsevišķi gatavotas asītes šai grupai nav raksturīgas. Četrstūrveida sprādzēm pēc loka ģeometriskā veidojuma var izdalīt divas tipoloģiskās apakšgrupas:

- s-II:1 – četrstūrveida sprādzes ar ieliektiem (iežmaugtiem) sāniem;
- s-II:2 – četrstūrveida sprādzes ar taisniem sāniem.

Četrstūrveida sprādzēm ar ieliektiem (iežmaugtiem) sāniem (s-II:1) ir piederīgas 16 no aplūkotajām sprādzēm. Šo sprādzņu forma ir mantota gandrīz nemainīgā veidā no to vidējā dzelzs laikmeta priekštecēm (IV grupa pēc Jāņa Cigļa tipoloģijas⁵³). Šīs apakšgrupas sprādzes ir veidotas no griezumā apaļas vai taisnstūrveida dzelzs stieples, izkaļot nepieciešamās formas sprādzi un galus savienojot pamišus kopā (3. att.: 4). Jāatzīmē, ka biežāk izmantota taisnstūrveida griezuma stieple. Apaļa vai taisnstūrveida griezuma adatu sprādzei piestiprināta, tās vienu galu aplokot sprādzes lokam, visbiežāk galu salaiduma vietā. Sprādzņu vidējais izmērs ir 3,5–5 cm, taču, piemēram, Nukšu kapulauka 129. kapa sprādzes garums sasniedz gandrīz 6 centimetrus.⁵⁴ Sprādzņu forma ir daudzveidīga. Maskavas kapulauka 4. kapa, Nukšu kapulauka 129. kapa, Kristapiņu kapulauka 90. kapa, Lejasbitēnu kapulauka 393. un 434. kapa sprādzes ir ar izteikti iežmaugtiem sāniem un priekšdaļu, bet šo sprādzņu izmēri ir daudzveidīgi – svārstās no 3,5 līdz 5,9 cm⁵⁵ (3. att.: 4). Citām šīs grupas sprādzēm, kuras tiek datētas ar aptuveni to pašu laiku kā iepriekšējās, nav tik izteiktu izliekumu, savukārt Lejasbitēnu kapulauka 437., 444. kapa 8./9. gadsimta mijas sprādzēm ne vien nav izteiktu izliekumu, bet ir arī nedaudz paplašināta priekšdaļa salīdzinājumā ar aizmugurējās malas platumu.⁵⁶ Visas iepriekš aprakstītās šīs apakšgrupas sprādzes ir gatavotas no dzelzs, izņemot Lejasbitēnu kapulauka 395. kapā atrasto nelielo (2,7 cm gara) bronzas sprādzīti ar griezumā apaļu loku.⁵⁷ Tāpat kā citām šīs apakšgrupas sprādzēm, tai ir četrstūrveida forma un ieliekti sāni. Pēc kapā līdzī dotās karavīra aprocēs tā datējama ar 9. gadsimta sākumu.⁵⁸ Jāatzīmē, ka visas četrstūrveida sprādzes ar ieliektiem (iežmaugtiem) sāniem ir bijušas neapkalto jostu sastāvdaļa. Visbiežāk tās sastopamas 8./9. gadsimta mijas un 9. gadsimta kapos un ir 7.–8. gadsimta četrstūrveida jostas sprādzņu tradīcijas turpinātājas. Jāatzīmē gan, ka atsevišķas s-II:1 apakšgrupas sprādzes konstatētas arī vēlākos apbedījumos – Kristapiņu kapulauka ar 9.–9./10. gadsimtu datētā 90. kapā⁵⁹ atrasta jostas sprādze ar izteikti iežmaugtiem sāniem un priekšdaļu, bet Nukšu kapulauka 10. gadsimta 136. kapā un 11. gadsimta 135. kapā⁶⁰ atrastas palielas (4,5–5,7 cm) četrstūrveida dzelzs sprādzes ar nedaudz ieliektiem sāniem.⁶¹

Četrstūrveida sprādzes ar taisniem sāniem (s-II:2) pārstāv trīs eksemplāri no Latgales austrumdaļas kapulaukiem un viena sprādze no Kokneses kapulauka. Agrākā – 9. gadsimta sprādze ir atrasta Maskavas kapulauka 85. kapā.⁶² Tā ir 3,7 × 3,7 cm liela dzelzs kvadrātveida sprādze ar dzelzs adatu, diemžēl precīzu sākotnējo sprādzes formu un loka griezumam nav iespējams noteikt korozijas un restaurācijas seku

dēļ. Vēl viena dzelzs kvadrātveida sprādze uzzieta Kristapiņu kapulauka 285. pusaudža kapā, kas tiek datēts ar 11. gadsimtu.⁶³ Sprādzes malas garums ir 3 cm, loka griezums korozijas dēļ precīzi nav nosakāms, bet varētu būt bijis taisnstūrveida.⁶⁴ Abas šīs sprādzes ir no neapkalnām jostām. Vienīgā šīs apakšgrupas sprādze, kura piederīga jostai ar bronzas apkalumiem, atrasta Nukšu kapulauka 18. kapā, kurš pēc pārējām apbedījuma piedevām datējams ar 11. gadsimtu.⁶⁵ Sprādze ir izgatavota no bronzas liešanas tehnikā, tās izmēri ir 1,8×2,7 cm, platums pārsniedz garumu, priekšdaļa pa vidu ir sašaurināta, griezumā apaļa, bet stūros paplašināta, griezumā taisnstūrveida, sprādzes sāni ir noplacināti.⁶⁶ Šī sprādze un apkalumi, kas atrasti ar to vienā apbedījumā, nav raksturīgi Austrumlatvijai un varētu būt saistīti ar importu no austrumiem. Savukārt Kokneses kapulaukā ir atrasta Latvijas teritorijā reti sastopama četrstūrveida sprādze ar nelielu izvirzījumu priekšdaļā un pret asīti (3. att.: 5). Šādu sprādzi izcelsme saistāma ar Vladimiras apkārtni.⁶⁷ Marija Sedova šāda tipa sprādzes pēc Novgorodas materiāla datē ar 11. gadsimta pirmo ceturksni, bet Daugavas lībiešu apdzīvotā teritorijā tās sastopamas arī vēlāk.⁶⁸ Kokneses kapulauka sprādze pēc kapa inventāra datējama ar 11./12.–12. gadsimtu.

Jāatzīmē, ka kopumā četrstūrveida sprādzes ir raksturīgas vidējā dzelzs laikmeta otrās puses un vēlā dzelzs laikmeta sākuma neapkalnām jostām, taču atsevišķi eksemplāri ir sastopami arī 10.–12. gadsimtā. Lielākais skaits četrstūrveida sprāžu ir atrasts Lejasbitēnu kapulaukā pie Daugavas, kā arī Latgales austrumdaļā. Austrumlatvijas centrālajā daļā šīs tipoloģiskās grupas sprādzes vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos nav konstatētas, taču tas varētu būt izskaidrojams ar mazāk izvērstiem pētījumiem, jo šī sprāžu forma bija pazīstama arī šajā reģionā⁶⁹.

Pieciņstūrveida sprādzes veido trešo tipoloģisko grupu (s-III). To pārstāv 15 jostas sprādzes no Liepiņu, Lazdiņu, Zvejnieku, Kokneses, Odukalna, Ķesteru, Nukšu, Rikopoles, Madalānu II kapulauka apbedījumiem un Odukalna un Salmiņu kapulaukā savrupatrastās sprādzes. Pieciņstūrveida sprādzes veido 9% no visām aplūkotajām jostas sprādzēm (2. att.). Šīs tipoloģiskās grupas sprādzes vieno U burta veidā izliekts, priekšdaļā paplašināts loks ar izteiktiem stūriem, ko savieno atsevišķi veidota vai ar loku apvienota asīte, bet atšķirībā no s-I:2c tipa U veida sprādzēm loka priekšdaļas paplašinājums ir trijstūra veida, tādējādi sprāzdei kopumā iegūstot pieciņstūrveida ģeometrisku formu (3. att.: 6). Pēc sprāzdei izmantoto asišu skaita pieciņstūrveida jostas sprāžu tipoloģisko grupu var sadalīt divās apakšgrupās:

- III:1 – pieciņstūrveida sprādzes ar vienu asīti;
- III:2 – pieciņstūrveida sprādzes ar divām asītēm.

Piedstūrveida sprādzes ar vienu asīti (s-III:1) pārstāv 13 no 15 piedstūrveida sprādzēm. Tās ir no bronzas gatavotas apkaltu un neapkaltu jostu sprādzes. Tāpat kā U veida sprādzēm, tām piedstūrveida loks ir izkalts no viena bronzas stieniņa vai izliets, priekšdaļā tas ir noplacināts, bet asītes iestiprināšanas vietā noplacināts lokam perpendikulārā virzienā. Dzelzs vai bronzas adata pievienota atsevišķi, tās vienu galu aplokot ap loka galu salaiduma vietu. Sprādzes ir veidotas tā, lai to priekšdaļas platums stūru vietā nedaudz pārsniegtu aizmugurējās malas platumu. Agrākā šīs apakšgrupas sprādze ir atrasta Odukalna kapulauka 173. kapā pie greznas apkaltas ādas jostas ar spirāļu pušķi. Šis kops pēc bagātīgā inventāra tiek datēts ar 10. gadsimtu.⁷⁰ Līdzīga sprādze bijusi arī Odukalna kapulauka savrupatrastajai greznajai jostai un 11. gadsimta Lazdiņu kapulauka 7. kapa apkaltajai jostai⁷¹ (3. att.: 6). Šīs sprādzes no vēlākām tās pašas apakšgrupas sprādzēm atšķiras ar garuma un platumu attiecību. Tās ir platākas un īsākas salīdzinājumā ar savām garumā izstieptajām pēctecēm. Šo sprādžu platums nedaudz pārsniedz 4 centimetrus. 11.–12. gadsimta sprādzēm platums svārstās no 2,2 līdz 4,5 cm, bet garums izteikti pārsniedz platumu. Ievēribas cienīga ir Ķesteru kapulauka 2. kapa un Odukalna kapulauka 21. kapa 11. gadsimta apkalto jostu neornamentēto sprādžu līdzība.⁷² Jāatzīmē, ka šajā apakšgrupā ornamenti konstatēti tikai četrām sprādzēm. Lazdiņu kapulauka 1. kapa jostas sprādži grezno divas loka ārējai malai paralēlas līnijas, bet Kokneses kapulauka 50. kapa sprādži – divas raustītas līnijas.⁷³ Rikopoles kapulauka 18. kapa neapkaltas jostas sprādzei ornaments ir saskatāms tikai daļēji, jo puse ir gājusi bojā korozijas rezultātā. Šai sprādzei ornamentu veido pārtraukta gravēta līnija gar loka ārējo malu un ar dubultu pārtrauktu līniju veidoti pamīšus ejoši jumtiņi uz loka.⁷⁴ Savukārt Salmiņu kapulaukā savrupatrastajai sprādzei loka priekšdaļa ir ornamentēta ar divām pamīšus ejošu štancētu, ar trim punktiem pildītu trijstūru rindām.⁷⁵ Atšķirīga no iepriekš aplūkotajām ir Madalānu II kapulauka 7. kapa sprādze.⁷⁶ Tā darināta liešanas tehnikā, ir mazāka (2,5 × 1,9 cm), taisnākām malām nekā pārējās s-III:1 apakšgrupas sprādzes. Liekas, ka šī sprādze iezīmē piedstūrveida sprādžu ar vienu asīti pārejas formu uz līdzīgām viduslaiku sprādzēm. Diemžēl aplūkotajā apbedījumā sprādze bija vienīgā atrastā kapa piedeva, līdz ar to hronoloģiju droši nevar noteikt, pēc kapulauka datējuma tā var būt 12.–13. gadsimta senlieta.

Atzīmējams ir **izņēmums**, kuru nosacīti pēc formas var iedalīt piedstūrveida sprādžu ar vienu asīti apakšgrupā. Tā ir lieta bronzas sprādze, atrasta Liepiņu kapulauka 67. kapā, kas pēc kapā līdzīgi dotā Vācijas Bardovikas hercoga Bernharda II (1011–1050) denāra un Ķelnes denāra atdarinājuma datējama ar 11. gadsimtu.⁷⁷ Tai ir saskatāmi piedstūrveida sprādžu grupai raksturīgie pieci stūri, bet kopumā

forma tomēr ir netipiska – sānu malas veidotas ar pakāpjveida sašaurinājumu vidū.⁷⁸ Nedaudz nojaušama līdzība ar lirasveida jostas sprādzēm, taču trūkst tām raksturīgā savienojuma vidū. Liepiņu kapulauka 67. kapa eksemplāram analogiskas formas sprādzes ir atrastas arī tagadējās Krievijas un Baltkrievijas teritorijā, turklāt Novgorodas ar 12. gadsimta 70. gadiem datētā slānī konstatētai līdzīgai sprādzei ir bijušas divas asītes.⁷⁹ Līdzīga sprādze atrasta arī Aizkraukles kapulauka 8. kapā,⁸⁰ kurš pēc inventāra datējams ar 11. gadsimtu.

Tikai viena no aplūkotajām Austrumlatvijas jostas sprādzēm pārstāv **piecstūrveida sprādzes ar divām asītēm** (s-III:2). Tā ir Odukalna kapulauka 52. kapā atrastā apkaltas jostas bronzas sprādze, kura pēc apbedījuma inventāra tiek datēta ar 12. gadsimtu.⁸¹ Sprādzes platums ir 3,5 cm, bet garums pārsniedz 4 centimetrus. Sprādzes loks ir priekšdaļā paplašināts, savukārt pie pirmās asītes sašaurināts. Spriežot pēc Odukalna kapulauka katalogā ievietotā attēla, loks ir izliets kopā ar asīti.⁸² Šīs apakšgrupas sprādzēm viena asīte ir paredzēta adatas, bet otra – jostas pamatnes stiprināšanai, Odukalna kapulauka 52. kapa sprādzes gadījumā – arī sprādzes gala apkaluma stiprināšanai. Jāatzīmē, ka šīs apakšgrupas sprādzes 12. gadsimtā bija sastopamas arī Daugavas lībiešu apdzīvotajā teritorijā un citur.⁸³

Atšķirībā no U veida un četrstūrveida sprādzēm, kurām dažādas formas lietotas vienlaikus vai ļoti ilgu laiku, piecstūrveida sprādzju formu attīstībai ir viegli izsekot. Tās ir parādījušās 10. gadsimtā kā U veida jostas sprādzju ar paplašinātu priekšdaļu modifikācija. 10. gadsimtā piecstūrveida sprādzes ar vienu asīti ir platākas, savukārt 11. gadsimtā to garums palielinās attiecībā pret platumu – sprādzes kļūst slaidākas. 12. gadsimtā līdzās sprādzēm ar vienu asīti parādās piecstūrveida sprādzes, kuras ir papildinātas ar otru asīti atsevišķai adatas stiprināšanai (tab.). Piecstūrveida jostas sprādzes ir darinātas no bronzas, ar bronzas vai dzelzs adatu un bija gan apkalto, gan neapkalto ādas jostu sastāvdaļa.

Raksturīga vēlā dzelzs laikmeta otrās puses jostas sprādzju grupa ir t.s. **lirasveida jostas sprādzes** (s-IV). Šo grupu pārstāv 32 jeb 20% aplūkoto jostas sprādzju (2. att.). Zinātniskajā literatūrā ierasts tās dēvēt par lirasveida sprādzēm pēc līdzības ar šo mūzikas instrumentu. Lirasveida jostas sprādzēm raksturīgs uz pusēm pārdalīts loks, ko sadala ar loku apvienota asītes vieta adatas piestiprināšanai. Loka priekšdaļa parasti ir ieapaļa, bet aizmugures daļa četrstūrveida. Šīs grupas sprādzes ir ļoti daudzveidīgas formas un ornamentācijas ziņā. Austrumlatvijas kapulaukos nav izdevies atrast divas identiskas lirasveida jostas sprādzes. Pēc veiktās Austrumlatvijas jostas sprādzju analīzes tika izlemts, līdzīgi Jāņa Cigļa piedāvātajam lībiešu jostas sprādzju tipoloģiskajam dalījumam,⁸⁴ lirasveida jostas sprādzes sadalīt trīs apakšgrupās pēc to sānu vidusdaļas veidojuma:

- s-IV:1 – lirasveida sprādzes bez iežmaugas pie asītes;
- s-IV:2 – lirasveida sprādzes ar iežmaugu pie asītes;
- s-IV:3 – lirasveida sprādzes ar trijstūrveida izvirzījumiem pie asītes.

Pirmo apakšgrupu pārstāv **lirasveida sprādzes bez iežmaugas pie asītes** (s-IV:1). Šai apakšgrupai atbilst astoņas bronzas sprādzes no Liepiņu, Ģūģeru, Kristapiņu, Kokneses, Odukalna un Daņilovkas II kapulauka apbedījumiem, kā arī trīs savrupatrastas sprādzes no Madonas kapulauka, Alsviķu pagasta un Liepiņu kapulauka (Āraišu mācītājmuiža). Šīm sprādzēm loks ir izliets no bronzas kopā ar asītēm. Pie aizmugures asītes ir stiprināta jostas pamatne un/vai sprādzes gala apkalums, bet pie centra asītes stiprināta adata, kurai turklāt asītē bieži tika izveidots papildus iedziļinājums (3. att.: 7). Ģūģeru kapulauka 117. kapa, Liepiņu kapulauka 69. kapa un Kokneses kapulauka 34. kapa sprādzēm atšķirībā no pārējām adatas ir gatavotas no dzelzs.⁸⁵ Septiņām sprādzēm priekšdaļā ir izvirzījums, kas vistīcamāk ir veidojies, vienkāršojot zieda (lotosa/lilijas) atveidojumu. Turklāt jāatzīmē, ka Ģūģeru kapulauka 117. kapa sprādzei trīs domājamās ziedlapas ir atdalītas ar iedziļinātām līnijām.⁸⁶ S-IV:1 apakšgrupas sprādzes parasti ir nedaudz noplacinātas un to garums par $\frac{1}{3}$ – $\frac{1}{4}$ pārsniedz platumu. Izņēmums ir Liepiņu kapulauka 166. kapa neornamentētā sprādze, kura ir izstiepta garenvirzienā un kuras garums gandrīz divreiz pārsniedz platumu (4,7×2,4 cm).⁸⁷ Savukārt Odukalna kapulauka 261. kapā atrastai neornamentētai sprādzei ir šaurs, griezumā ovāls loks, bet garums ir gandrīz vienāds ar platumu (2,6×2,4 cm).⁸⁸ Par pārejas formu no lirasveida uz viengabala jostas sprādzēm (ovālām jostas sprādzēm, kuras ir apvienotas ar sprādzes gala apkalumu) uzskatāma Daņilovkas II kapulauka 2. uzkalniņa 2. kapa apkaltās jostas sprādze un Liepiņu kapulaukā savrupatrastā sprādze.⁸⁹ Tās ir izlietas no bronzas, ar lirasveida jostas sprādzēm raksturīgo izvirzījumu priekšdaļā, savukārt bronzas adata ir atlieta kopā ar sprādzes gala apkalumu, veidojot Austrumlatvijā reti sastopamu savienojumu un gandrīz pilnībā nosedzot lirasveida sprādzei raksturīgo formu (3. att.: 9). Pēc kapa inventāra Daņilovkas II kapulauka josta datējama ar 12. gadsimtu, bet, spriežot pēc jostas sadalītājvietas apkalumiem, tai var būt skandināviska izcelsme. Daņilovkas sprādzei ornaments ir gan uz adatas trīs līniju veidā, gan uz sprādzes gala apkaluma, savukārt piecām lirasveida jostas sprādzēm bez iežmaugas pie asītes ir dekorēts arī loks. Ģūģeru kapulauka 117. kapa, Liepiņu kapulauka 69. kapa un Liepiņu kapulaukā savrupatrastai sprādzei loks ir ornamentēts ar tam perpendikulāriem iedziļinājumiem – līnijām,⁹⁰ Alsviķu pagastā savrupatrastai sprādzei uz loka ir vairākas izliektas līnijas,⁹¹ bet Liepiņu kapulauka 128. kapa sprādzei ir ovāli iedziļinājumi priekšdaļā un uz adatas asītes, kā arī trīsdaļīgs iedziļinājums vidusdaļā ar

divdaļīgu izvirzījumu uz priekšu.⁹² Visas aplūkotās apakšgrupas sprāzdes ir no apkaltajām jostām, izņemot Liepiņu kapulaukā savrupatras-to un Odukalna kapulauka 261. kapa sprādzi, kura atrasta pārjauktā kapā.⁹³ Nav zināms, vai šīs abas sprāzdes piederīgas apkaltām jostām. Neskatoties uz lielo formu dažādību, apakšgrupas ietvaros sprāzdes pārsvarā pārstāv 12. gadsimtu. Neskaidrs datējums ir Odukalna kapulauka 261. kapa sprādzei.

Formas ziņā atšķirīga, tomēr lirasveida jostas sprādžu bez iežmaug-pie asītes apakšgrupas kritērijiem atbilstoša ir Madonas kapulaukā savrupatras-tā sprādze. Tās forma ir tuva četrstūrim (4,7 × 4,8 cm), ar nedaudz ieliektu priekšdaļu un sāniem. Sprāzdes vidējā asīte ir veidota kopā ar sprāzdes loku, bet asīte, pie kuras stiprināta pamatne, ir pie-stiprināta atsevišķi. Sprāzdes virsma ir dekorēta ar sešiem aplīšiem ar punktu vidū uz vidējās asītes un ar štancētiem trijstūrīšiem uz loka⁹⁴ (3. att.: 8). Šis ir unikāls atradums Latvijas teritorijā. Līdzīgas sprāzdes ar noapaļotu priekšpusi ir atrastas lībiešu apdzīvotajā teritorijā,⁹⁵ bet latgaļu materiālajai kultūrai tās nav bijušas raksturīgas. Madonas ka-pulaukā savrupatras-tā sprādze varētu būt piederīga 10.–11. gadsimtam raksturīgajām grezni apkaltajām jostām.

Lielākā daļa lirasveida jostas sprādžu atbilst otrai tipoloģiskai apakšgrupai – **lirasveida sprādzēm ar iežmaugu pie asītes** (s-IV:2). Šo apakšgrupu pārstāv 12 sprāzdes no Jaunākēnu, Kokneses, Krista-piņu, Beitū, Maskavas, Nukšu, Zilupes kapulauka apbedījumiem un divi savrupatradumi no Kristapiņu kapulauka un Strīķu kapulauka. Pēc loka priekšdaļas veidojuma šīs apakšgrupas sprādzēm var izšķirt trīs tipus:

- s-IV:2a – lirasveida sprāzdes ar iežmaugu pie asītes un noapa-ļotu priekšpusi;
- s-IV:2b – lirasveida sprāzdes ar iežmaugu pie asītes un trijstūr-veida priekšpusi;
- s-IV:2c – lirasveida sprāzdes ar iežmaugu pie asītes un reljefi paaugstinātu ziedveida priekšpusi.

Pirmo tipu – *lirasveida sprāzdes ar iežmaugu pie asītes un no-apaļotu priekšpusi* (s-IV:2a) – pārstāv divas sprāzdes no Nukšu un Maskavas kapulauka, kā arī savrupatradums Strīķu kapulaukā. Nukšu kapulauka 208. kapa sprādze, domājams, no neapkaltas jostas, ir at-lieta no bronzas (3 × 2,6 cm), tai ir izteikta iežmauga pie asītes un ar diviem loka malām paralēliem iedziļinājumiem dekorēts loks.⁹⁶ Līdzīga forma ir Strīķu kapulaukā atrastai sprādzei, vienīgi tai ir izteiktāki izvirzījumi zem iežmaugas un nav ornamentēts loks.⁹⁷ Savukārt Maskavas kapulauka 22. kapa apkaltās jostas sprādze ir garāka (4,1 cm) un tai ir neparasts ornaments, kas nav raksturīgs Austrumlatvijas jostas piederumiem. Loks ir dekorēts ar četrām līnī-jām, kuru viens gals ielocīts uz iekšu līdzīgi augu asniem⁹⁸ (3. att.: 10).

Apbedījumos atrastās lirasveida jostas sprādzes ar iežmaugu pie asītes un noapaļotu priekšpusi pēc kapa inventāra tiek datētas ar 11. gadsimtu.⁹⁹

Trīs jostas sprādzes atbilst otram tipam – *lirasveida sprādzēm ar iežmaugu pie asītes un trijstūrveida priekšpusi* (s-IV:2b). Maskavas kapulauka 19. kapa apkaltas jostas bronzas sprādzē ir reljefs, ar garenvirzienā orientētām līnijām ornamentēts loks, bet atšķirībā no iepriekšējā tipa sprādzēm loka priekšdaļa, kurai ir noapaļoti sāni, vidusdaļā noslēdzas trijstūrveidā.¹⁰⁰ Savukārt Kokneses kapulauka 39. kapa sprādzē loks dekorēts ar šķērsvītrām (3. att.: 11).¹⁰¹ Izteikta paplašināta trijstūrveida priekšpuse ir Kristapiņu kapulaukā savrupatrastai apkaltas jostas lirasveida sprādzē. Iežmauga pie asītes tai ir mazāk izteikta nekā pārējām šīs apakšgrupas sprādzēm, turklāt virs tās iezīmējas trešai apakšgrupai raksturīgie trijstūrveida izvirzījumi. Sprādze ir dekorēta ar līnijveida iedziļinājumiem lokā, turklāt tai ir bijusi dzelzs adata.¹⁰² Maskavas un Kokneses kapulauka jostas ar lirasveida jostas sprādzi ar iežmaugu pie asītes un trijstūrveida priekšpusi pēc kapa piedevām tiek datētas ar 12. gadsimtu.¹⁰³ Diemžēl Kristapiņu kapulaukā savrupatrastajai jostai datējumu nevar droši noteikt precīzāk par 11.–12. gadsimtu.

Astoņas jostas sprādzes pārstāv trešo tipu – *lirasveida sprādzes ar iežmaugu pie asītes un reljefi paaugstinātu ziedveida priekšpusi* (s-IV 2c). Šīm sprādzēm raksturīgs stilizēta trīslapu zieda (lotosa/lilijas) izvirzījums loka priekšdaļā. Visizsmalcinātākais zieda atveids ir Zilupes kapulauka 2. uzkalniņā atrastai sprādzē¹⁰⁴ (3. att.: 12). Tāpat kā citām lirasveida jostas sprādzēm, tai ir noapaļota priekšpuse, četrstūrveida aizmugure un vidū asīte. Sprādzē ir profilēts loks un reljefi paaugstināta ziedveida priekšpuse, ko veido loka apmales un vidusdaļas nedaudz izvirzītu līniju savijums. Šis veidojums atgādina ūdensrozi vai liliju, bet zinātniskajā literatūrā trīslapu zieds tiek saistīts ar lotosu.¹⁰⁵ Precīzu datējumu šai sprādzē diemžēl nevar sniegt, jo trūkst pārējā kapa inventāra (uzkalniņš bija mantraču izpostīts).¹⁰⁶ Līdzīgas sprādzes, kas atrastas Novgorodā, tiek datētas ar 11.–12. gadsimtu.¹⁰⁷ Austrumlatvijā līdzīga sprādze ar nedaudz vienkāršotāku zieda atveidojumu ir atrasta 12. gadsimta apbedījumā Kokneses kapulaukā.¹⁰⁸ Pārējām s-IV:2c tipa sprādzēm ziedveida priekšpuse ir veidota vienkāršāk. Kristapiņu kapulauka 170. un 287. kapa sprādzēm trīs ziedlapas ir iezīmētas skaidri,¹⁰⁹ turpretim Jaunākēnu kapulauka 46. kapa sprādzē ziedlapas apaļā izvirzījumā iezīmē paviršas līnijas.¹¹⁰ Jaunākēnu kapulauka 45. kapa un Beitu kapulauka 2. kapa sprādzes priekšpuses izvirzījumu daļēji nosedz korodējusi dzelzs adata, bet šķiet, ka tas bijis vēl vairāk vienkāršots un ziedlapas vispār vairs nav iezīmētas.¹¹¹ Bez ziedveida priekšpuses izvirzījuma šī tipa lirasveida sprādzes bija vēl citādi ornamentētas. Kristapiņu kapulauka

170. kapa apkaltas jostas sprādzei bija paralēli loka malām veidots iedziļinājums vidusdaļā.¹¹² Beitu kapulauka 2. kapa sprādzei loks dekorēts ar tā malām perpendikulāriem iedziļinājumiem – svītriņām, līdzīgi kā Ģūģeru kapulauka 117. kapa s-IV:1 apakšgrupas lirasveida jostas sprādzei.¹¹³ Savukārt Jaunākēnu kapulauka 45. kapa sprādzes asīti garenvirzienā orientētas līnijas sadala trīs daļās.¹¹⁴ Kopumā šī tipa jostas sprādzes piederīgas apkaltām un neapkaltām 11.–12. gadsimta ādas jostām. Turklāt sprādzes ar reālistiskāk un vienkāršotāk veidotu ziedveida priekšpusi 11.–12. gadsimtā ir pastāvējušas vienlaicīgi.

Trešo apakšgrupu veido **lirasveida sprādzes ar trijstūrveida izvīrijumiem pie asītes** (s-IV:3). Šo apakšgrupu pārstāv septiņas jostas sprādzes – piecas atrastas apbedījumos, bet divas ir savrupatradumi kapulaukos. Šīm sprādzēm ir raksturīga noapaļota priekšpuse, četrstūrveida aizmugure un vidū ar loku apvienota asīte. Apakšgrupas atšķirīgā iezīme ir izteikti trijstūrveida izvīrijumi pie asītes (3. att.: 13). Četrām sprādzēm ir raksturīga s-IV:2c tipa iezīme – ziedveida izvīrijums priekšpusē. Jaunākēnu kapulauka 72. kapa sprādzei iezīmējas vienkāršotas trīs lapas, bet pārējām trīs sprādzēm ir palicis tikai neliels izvīrijums priekšdaļā.¹¹⁵ Četras no apakšgrupas sprādzēm ir dekorētas ar loka malām perpendikulāriem iedziļinājumiem – svītriņām,¹¹⁶ līdzīgi kā tas novērojams arī citu apakšgrupu lirasveida sprādzēm.¹¹⁷ Bet Asaru kapulauka 2. kapa jostas sprādzei, līdzīgi Liepiņu kapulauka 128. kapa sprādzei, kura pārstāv s-IV:1 apakšgrupu, loks ir dekorēts ar ovāliem iedziļinājumiem¹¹⁸ (3. att.: 13). Zīmīgi, ka abām jostām ir kvadrātveida apkalumi ar pinuma ornamentu. Pārsvarā lirasveida jostas sprādzes ar trijstūrveida izvīrijumiem pie asītes ir piederīgas apkaltajām 11.–12. gadsimta jostām.

No pārējām aplūkotajām lirasveida jostas sprādzēm ar trijstūrveida izvīrijumiem pie asītes krasi atšķiras Kristapiņu kapulauka 136. kapa apkaltās jostas sprādze.¹¹⁹ Lai gan Ināra Kuniga šo sprādzi dēvē par četrstūrveida,¹²⁰ tomēr uzskatu, ka tā ir uzlūkojama par lirasveida jostas sprādžu modificētu veidu, jo tai ir lirasveida sprādzēm raksturīgā forma – noapaļota priekšpuse, četrstūrveida aizmugure un vidū ar loku apvienota asīte, bet atšķirībā no citām šīs tipoloģiskās grupas sprādzēm tai ir noplacināts, mazāk noapaļots loks un pie asītes ir stūraini izlaidumi ar trim apaļiem caurumiņiem katrā pusē. Salīdzinājumā ar citām sprādzēm Kristapiņu kapulauka 136. kapa sprādzei ir veidots sarežģītāks ornaments. Tās priekšdaļa ir dekorēta ar loka malām paralēlu smalku trijstūrīšu rindām, bet stūrainie izlaidumi – ar nelieliem aplīšiem. Kristapiņu josta pēc pārējā kapa inventāra tiek datēta ar 11. gadsimta otro pusi.¹²¹ Līdzīgas sprādzes ir atrastas Laukskolas kapulauka 271. un 234. kapā,¹²² un tām paralēles rodamas starp šī perioda Gotlandes sprādzēm.¹²³

Lirasveida jostas sprādzu areāls bijis ļoti plašs – tās zināmas visā Austrumeiropā un Skandināvijā.¹²⁴ Latvijas teritorijā lirasveida jostas sprādzes bija sastopamas kopš 11. gadsimta. Šīm sprādzēm ir izteikta dažādība vizuālajos risinājumos, taču uzbūves principi un materiāls ir kopīgs. Jāatzīmē, ka lirasveida jostas sprādzes ar iežmaugu un trijstūrveida izvirzījumiem pie asītes bija sastopamas gan 11., gan 12. gadsimtā, bet lirasveida jostas sprādzes bez iežmaugas pie asītes lielākoties datētas ar 12. gadsimtu (tab.). Šīs sprādzes bija gan apkaltu, gan neapkaltu jostu sastāvdaļa un ir atrastas visā Austrumlatvijas teritorijā, neiezīmējot tipu saistību ar konkrētiem mikroreģioniem.

Vismazāk pārstāvētā jostas sprādzu grupa ir **ovālās sprādzes** (s-V). Tām raksturīgs ir ovālas formas liets lokš, atsevišķi veidota bronzas adata saglabājusies tikai vienā gadījumā. Ovālās jostas sprādzes ir izgatavotas divos veidos – ar vai bez sprādzes gala apkaluma, pēc šīs pazīmes izdalītas divas tipoloģiskās apakšgrupas:

- s-V:1 – ovālās jostas sprādzes, kas nav apvienotas ar sprādzes gala apkalumu;
- s-V:2 – ovālās jostas sprādzes, kas apvienotas ar sprādzes gala apkalumu.

Ir tikai viena **ovālā jostas sprādze, kas nav apvienota ar sprādzes gala apkalumu** (s-V:1). Tā atrasta Jaunākēnu kapulauka postītā 10. kapā kopā ar platasmens cirvi, pieša fragmentu, nazi un dzelzs sprādzīti, visticamāk, saistītu ar piesi vai apavu. Sprādze ir atlieta no bronzas, 2,5 × 4 cm liela.¹²⁵ Tās priekšdaļa ir paplašināta un ornamentēta ar trim šķērsvītrām vidū un pa vienai katrā sānā (3. att.: 14). Sprādze visticamāk tika nēsāta pie neapkaltas jostas. Pēc apbedījuma inventāra Jaunākēnu kapulauka 10. kapa sprādze ir datējama ar 12.–13. gadsimtu. Līdzīgas sprādzes ir atrastas Turaidas pilī un Spietiņu apmetnē, un Māris Atgāzis tās datē ar 13.–14. gadsimtu.¹²⁶

Ovālās jostas sprādzes, apvienotas ar sprādzes gala apkalumu (s-V:2), kuras tiek dēvētas arī par viengabala sprādzēm, ir atrastas trīs Odukalna un vienā Kristapiņu kapulauka apbedījumā.¹²⁷ Šiem eksemplāriem sprādze un apkalums veido vienotu veselumu. Sprādzes ir nelielas, to platums pārsniedz garumu un ir ap 2,5 cm liels. Sprādzu gala apkalumi ir rotāti ar augu vai sirdsveida ornamentu (3. att.: 15). Šīs apkaltu jostu sprādzes ir saistāmas ar importu un tiek datētas ar 11.–12. gadsimtu.¹²⁸ Ovālās jostas sprādzes, apvienotas ar sprādzes gala apkalumu, bija izplatītas slāvu apdzīvotajās teritorijās un Skandināvijā. Domājams, ka Latgales austrumdaļas apbedījumos atrastās sprādzes ir imports no austrumiem.

Tabula

JOSTAS SPRĀDŽU HRONOLOĢIJA

Jostas sprādzu tipoloģiskā apakšgrupa vai tips	9. gs.	10. gs.	11. gs.	12. gs.
s-I:1 U veida sprādzes ar ieliektu priekšdaļu				
s-I:2a U veida sprādzes ar nedaudz paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem				
s-I:2b U veida sprādzes ar izteikti paplašinātu priekšdaļu un noapaļotiem stūriem				
s-I:2c U veida sprādzes ar paplašinātu priekšdaļu un izteiktiem stūriem				
s-II:1 Četrstūrveida sprādzes ar ieliektiem (iežmaugtiem) sāniem				
s-II:2 Četrstūrveida sprādzes ar taisniem sāniem				
s-III:1 Piecstūrveida sprādzes ar vienu asīti				
s-III:2 Piecstūrveida sprādzes ar divām asītēm				
s-IV:1 Lirasveida sprādzes bez iežmaugas pie asītes				
s-IV:2a Lirasveida sprādzes ar iežmaugu pie asītes un noapaļotu priekšpusi				
s-IV:2b Lirasveida sprādzes ar iežmaugu pie asītes un trijstūrveida priekšpusi				
s-IV:2c Lirasveida sprādzes ar iežmaugu pie asītes un reljefi paaugstinātu ziedveida priekšpusi				
s-IV:3 Lirasveida sprādzes ar trijstūrveida izvirzījumiem pie asītes				
s-V:1 Ovālās sprādzes, kas nav apvienotas ar sprādzes gala apkalumu				
s-V:2 Ovālās sprādzes, apvienotas ar sprādzes gala apkalumu				

Vēlajā dzelzs laikmetā josta bija vīrieša tērpa nozīmīga sastāvdaļa, savukārt ādas jostas vienai no svarīgākajām sastāvdaļām – sprādzei bijusi gan praktiska – jostas aizdares – funkcija, gan dekoratīva nozīme.

Vēlajā dzelzs laikmetā Austrumlatvijai ir raksturīgas daudzveidīgas jostas sprādzes. Jāatzīmē, ka jostas sprādžu materiālā atspoguļojas vietējo iedzīvotāju estētisko vērtību izmaiņas vēlajā dzelzs laikmetā Austrumlatvijā, ko rāda arī citas senlietu grupas. 9. gadsimtā jostu sastāvdaļās vērojamas vidējā dzelzs laikmetā sastopamās formas un jaunu formu aizsākumi. Piemēram, četrstūrveida sprādzes, kuras bija izplatītas vidējā dzelzs laikmetā, saglabāja savu nozīmi arī vēlā dzelzs laikmeta sākumā. Domājams, ka arī U veida sprādzes ir attīstījušās no savām vidējā dzelzs laikmeta priekštecēm. Savukārt no U veida sprādzēm, izveidojot tām trijstūrveida priekšpusi, attīstījās piecstūrveida sprādzes. Līdz ar juveliermākslas un tekstilmākslas attīstību mainījās arī vīriešu tērps. 10.–11. gadsimta apbedījumos ar bagātīgu līdzī do to priekšmetu klāstu arheologi nereti atrod greznu, ar bronzas riņķīšiem ornamentētu svārku, rokautu un citu tērpa sastāvdaļu atliekas. Šim laikam raksturīgas arī īpaši greznas apkaltas jostas ar U veida un piecstūrveida sprādzēm. Savukārt 11.–12. gadsimta jostu materiāls atspoguļo tirdzniecības nozīmes palielināšanos un sarkaru virzienus – Daugavas tuvumā un Gaujas baseinā atrasti Rietumlatvijai raksturīgu formu priekšmeti, bet Latgales austrumdaļas kapulaukos konstatētas slāvu apdzīvotai teritorijai tipiskas jostu sastāvdaļas. 11. gadsimtā Austrumlatvijā kontaktu rezultātā parādījās jaunas, sarežģītākas sprādžu formas – lirasveida un ovālas sprādzes, kuras bija apvienotas ar sprādzes gala apkalumu. Lirasveida sprādzes kļuva par populāru sprādžu formu Austrumlatvijā, un tās izgatavoja arī vietējie meistari, savukārt mazskaitlīgie ovālo sprādžu atradumi ir uzskatāmi par importu. Jāatzīmē, ka vēlā dzelzs laikmeta sākumā sprādžu izgatavošanā plašāk tika lietota dzelzs, īpaši tas sakāms par četrstūrveida jostas sprādzēm, bet kopš 10. gadsimta pārlicinoši sāka dominēt bronza. Sprādžu dekorēšanai tika izmantots Latvijas teritorijai raksturīgais ģeometriskais ornaments, vienīgi kontaktu rezultātā ienākušajām lirasveida sprādzēm ir vērojams arī augu ornaments, bet Austrumlatvijai netipiskajām importētajām ovālajām sprādzēm gala apkalumu mēdza rotāt ar augu vai sirdsveida ornamentu. Ar kartografēšanas metodes palīdzību tika noteikts, ka U veida, četrstūrveida, piecstūrveida un lirasveida tipoloģisko grupu sprādzes ir bijušas sastopamas visā latgaļu apdzīvotajā teritorijā, vienīgi importētās ovālās jostas sprādzes, kas apvienotas ar sprādzes gala apkalumu, ir atrastas Austrumlatgales lielāku saimniecības un tirdzniecības centru kapulaukos. Nobeigumā jāuzsver, ka jostas ir nozīmīga senlietu grupa, kuru pētnieks var izmantot senatnes izziņāšanā, un sprādžu sīkāka analīze paver jaunas iespējas rotkaļu profesionālās izaugsmes izpētē, vietējo iedzīvotāju estētisko vērtību izmaiņu izziņāšanā, kontaktu nozīmes noteikšanā un citās jomās.

ATSAUCES

- ¹ *Ciglis J.* V–IX amžiaus diržų sagtys Rytų Latvijoje // *Archaeologia Lituana* 7. – Vilnius, 2006. – P. 156–170.
- ² *Ciglis J.* Galvenie libiešu jostas sprādžu tipi 10. gs. – 13. gs. sākumā // Latvijas PSR vēstures problēmas. 7. Republikāniskās jauno zinātnieku konferences tēzes. – Rīga: Zinātne, 1989. – 8.–14. lpp.
- ³ *Butēnas E.* Sagtys iš Rytų Lietuvos pilkapių (tipai, paskirtis) // *Lietuvos archeologija* 18. – Vilnius, 1999. – P. 37–56.
- ⁴ *Svetikas E.* Sagtys XIV–XVII a. tipai ir paskirtis // *Lietuvos archeologija* 15. – Vilnius, 1998. – P. 389–431.
- ⁵ *Кулаков В. И.* Пруссы (V–XIII вв.). – Москва: Геоэко, 1994.
- ⁶ *Ковалевская В. Б.* Поясные наборы Евразии IV–IX вв. Пряжки (Археология СССР. Свод археологических источников. Е1-2). – Москва: Наука, 1979.
- ⁷ *Mikhailov K. A.* Russian-Swedish Relations in the Late Viking Age on the Basis of Studies of Belt Mountings // *Cultural Interaction between East and West. Archaeology, Artefacts and Human Contacts in Northern Europe.* – Stockholm, 2007. – P. 205–211; *Михайлов К. А.* Древнерусские наборные пояса в XI–XII вв.: северная и южная традиции // *Русь в веках. Взаимодействие Севера и Юга.* – Москва, 2005. – С. 132–144; *Jansson I.* Gürtel und Gürtelzubehör vom orientalischen Typ // *Birka II 2.* – Stockholm, 1986. – P. 77–108; *Enisova N., Murashova V.* Manufacturing Techniques of Belt and Harness Fittings of the 10th Century AD // *Journal of Archaeological Science.* – 1999. – No. 26. – P. 1093–1100; u.c.
- ⁸ *Vijups A.* Latvijas XIII–XVII gs. pakavsaktas kā arheoloģiskais avots (tipoloģiskā analīze): Promocijas darbs. – Rīga: Latvijas Universitāte, 1998. – 16. lpp.
- ⁹ Latvijas Nacionālais vēstures muzejs (LNVM), VI 285: 46.
- ¹⁰ LNVM, A 11847: 343, 12508: 74; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigās – 12. gs. – Rīga: RaKa, 2000. – III att.: 2.
- ¹¹ LNVM, VI 155: 352.
- ¹² LNVM, VI 155: 231.
- ¹³ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 2002. – 115. lpp.
- ¹⁴ LNVM, VI 291: 437.
- ¹⁵ LNVM, VI 291: 265, 155: 231, 85: 136.
- ¹⁶ LNVM, A 606.
- ¹⁷ LNVM, VI 291: 402, 582, 155: 231, 154: 395.
- ¹⁸ LNVM, VI 4: 532; *Šnore E.* Kivtu kapulauks. – Rīga: Zinātne, 1987. – VIII tab.: 1; LNVM, A 12010: 20, 10825: 1, 11319: 2; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigās – 12. gs. – III att.: 10.
- ¹⁹ LNVM, VI 155: 8, 154: 395.
- ²⁰ LNVM, VI 291: 158, 1346, 154: 395, A 12010: 57, 12764: 135a, VI 4: 532, A 11319: 2, 12000: 251; *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – 29. att.: 11.
- ²¹ LNVM, VI 291: 519.
- ²² LNVM, VI 291: 437, 1288, A 10825: 1, 12404: 221.
- ²³ LNVM, VI 291: 582.
- ²⁴ LNVM, VI 154: 127, A 12508: 190, 12764: 65.
- ²⁵ LNVM, VI 155: 759, A 11847: 198, 12764: 65.

- ²⁶ LNVM, VI 154: 127, 548, 291: 197, A 12378: 146, 164, 12508: 155 u.c.
- ²⁷ LNVM, A 9984: 5; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.) // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1996. – 18. laid. – 168. lpp.; LNVM, VI 291: 551, 726; Нукшинский могильник (Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР; 1) / Ред. Э. Д. Шноре, Т. Я. Зейд. – Рига: Издательство Академии наук Латвийской ССР, 1957. – Табл. IV: 4; u.c.
- ²⁸ LNVM, A 12623: 28; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – II att.: 3; LNVM, A 10001: 14; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 168. lpp.
- ²⁹ LNVM, A 12378: 146, 164, 12508: 155, 190; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – III att.: 6, 13, 14, 16; LNVM, VI 154: 548, A 9336: 9.
- ³⁰ LNVM, A 9984: 5, VI 291: 551, 726; Нукшинский могильник. – Табл. IV: 4; u.c.
- ³¹ LNVM, A 11636: 10, VI 291: 1479; *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 189. lpp.; u.c.
- ³² *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 189. lpp.; LNVM, A 65383: 8; Нукшинский могильник. – Табл. IV: 5.
- ³³ LNVM, A 12623: 28, 61; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – II att.: 2, 3; LNVM, VI 4: 177 (30. kaps); *Šnore E.* Kivtu kapulauks. – VIII tab.: 2; LNVM, A 9984: 5, 10001: 14; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 168. lpp.; Нукшинский могильник. – Табл. IV: 4.
- ³⁴ LNVM, A 12768: 94; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – II att.: 1; LNVM, A 65383: 8; Нукшинский могильник. – Табл. IV: 5.
- ³⁵ LNVM, A 2836.
- ³⁶ LNVM, A 11847: 198.
- ³⁷ *Urtāns V.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Lejasbitēnu kapulaukā 1963. gadā. – Inv. Nr. VIAA: 119. (Glabājas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvē (LVI AMK).); *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – 147. lpp.
- ³⁸ Jaunāķēnu kapulauka kolekcija. – Inv. Nr. VI 154: 548 (82. kaps); Kristapiņu kapulauka kolekcija. – Inv. Nr. A 12378: 146, 164, 12508: 155, 12378: 277 (66., 69., 182. kaps, s.a.)
- ³⁹ *Ciglis J.* V–IX amžius diržų sagtys Rytų Latvijoje. – P. 159–163.
- ⁴⁰ LNVM, VI 291: 437, 155: 435, 893, A 10293: 2.
- ⁴¹ LNVM, VI 291: 437, 155: 893.
- ⁴² LNVM, VI 155: 435.
- ⁴³ LNVM, A 65360: 5; Нукшинский могильник. – Табл. II: 3.
- ⁴⁴ LNVM, A 12704: 80.
- ⁴⁵ Нукшинский могильник. – С. 61.
- ⁴⁶ LNVM, A 12672: 3.
- ⁴⁷ *Ciglis J.* V–IX amžius diržų sagtys Rytų Latvijoje. – P. 159–163.
- ⁴⁸ Latvijas PSR arheoloģija / Red. A. Bīrons, Ē. Mugurēvičs, Ā. Stubavs, E. Šnore. – Rīga: Zinātne, 1974. – 340. lpp.
- ⁴⁹ LNVM, A 12704: 191, 198.
- ⁵⁰ *Ciglis J.* V–IX amžius diržų sagtys Rytų Latvijoje. – P. 159–163.
- ⁵¹ LNVM, VI 291: 1539, A 65381: 8; Нукшинский могильник. – Табл. IV: 6.
- ⁵² LNVM, A 11912: 185.
- ⁵³ *Ciglis J.* V–IX amžius diržų sagtys Rytų Latvijoje. – P. 163–168.
- ⁵⁴ LNVM, A 65373: 6.

- ⁵⁵ LNVM, A 9445: 2, 65373: 6; Нукшинский могильник. – Табл. II: 9; LNVM, A 12404: 74; *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – III att.: 1; LNVM, A 11847: 298, 11912: 52.
- ⁵⁶ LNVM, A 11912: 75, 11912: 125.
- ⁵⁷ LNVM, A 11847: 318.
- ⁵⁸ *Daiga J.* Karavīra aprobe // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 194. lpp.
- ⁵⁹ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – 94. lpp., III att.: 1.
- ⁶⁰ Нукшинский могильник. – С. 62.
- ⁶¹ LNVM, A 12404: 74, 65378: 3, 65379: 10.
- ⁶² LNVM, A 10029: 2; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 168. lpp.
- ⁶³ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – 166. lpp., III att.: 3.
- ⁶⁴ LNVM, A 12768: 105.
- ⁶⁵ Нукшинский могильник. – С. 57.
- ⁶⁶ Turpat. – II tab.: 4.
- ⁶⁷ *Седова М. В.* Ярополч Залеский. – Москва, 1978. – Табл. 7: 16.
- ⁶⁸ *Ciglis J.* Galvenie lībiešu jostas sprādzu tipi 10. gs. – 13. gs. sākumā. – 12. lpp.
- ⁶⁹ *Ciglis J.* V–IX amžiaus dirzų sagtyis Rytų Latvijoje. – P. 168.
- ⁷⁰ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 71. lpp., 68. att.: 6.
- ⁷¹ LNVM, A 12000: 705, A 3484.
- ⁷² LNVM, A 7870: 16; *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 69. att.: 3.
- ⁷³ LNVM, A 3484, 12704: 37.
- ⁷⁴ LNVM, A 7755: 1.
- ⁷⁵ LNVM, A 10478: 4.
- ⁷⁶ LNVM, A 12492: 7.
- ⁷⁷ *Apala Z.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Liepiņu kapulaukā 1972./1973. gadā. – Inv. Nr. VI A A: 272. (Glabājas LVI AMK.)
- ⁷⁸ LNVM, VI 155: 448.
- ⁷⁹ *Седова М. В.* Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). – Москва: Наука, 1981. – С. 145, 147.
- ⁸⁰ LNVM, A 10495: 3.
- ⁸¹ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 33. lpp.
- ⁸² Turpat. – 189. lpp.
- ⁸³ *Ciglis J.* Galvenie lībiešu jostas sprādzu tipi 10. gs. – 13. gs. sākumā. – 12. lpp. Turpat.
- ⁸⁵ LNVM, VI 291: 1222, 155: 469, A 12694: 278.
- ⁸⁶ LNVM, VI 291: 1222.
- ⁸⁷ LNVM, VI 155: 1075.
- ⁸⁸ LNVM, A 12000: 658.
- ⁸⁹ LNVM, VI 18: 33; Latvijas PSR arheoloģija. – 60. tab.: 13; LNVM, A 9806: 12.
- ⁹⁰ LNVM, VI 291: 1222, 155: 469, A 9806: 12.
- ⁹¹ LNVM, A 324.
- ⁹² LNVM, VI 155: 841.
- ⁹³ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukulna kapulauka katalogs. – 109., 110. lpp.
- ⁹⁴ LNVM, A 12655: 11.
- ⁹⁵ *Ciglis J.* Galvenie lībiešu jostas sprādzu tipi 10. gs. – 13. gs. sākumā. – 11. lpp.
- ⁹⁶ LNVM, A 65445: 7; Нукшинский могильник. – Табл. II: 1.
- ⁹⁷ LNVM, A 3830.

- ⁹⁸ LNVĻ, A 9462: 8.
- ⁹⁹ Нукшинский могильник. – С. 65; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 163. lpp.
- ¹⁰⁰ LNVĻ, A 9458: 7; *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 168. lpp.
- ¹⁰¹ LNVĻ, A 12694: 292.
- ¹⁰² LNVĻ, A 11606: 3.
- ¹⁰³ *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.). – 163. lpp.
- ¹⁰⁴ LNVĻ, VI 30: 2.
- ¹⁰⁵ *Мурашева В. В.* Древнерусские ременные наборные украшения (X–XIII вв.). – Москва: УРСС, 2000. – С. 85.
- ¹⁰⁶ *Šnore E.* Pārskats par apzināšanas darbiem Zilupē 1954. gadā. – VIAA: 23. (Glabājas LVI AMK.)
- ¹⁰⁷ *Седова М. В.* Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). – С. 144.
- ¹⁰⁸ LNVĻ, A 12704: 103.
- ¹⁰⁹ LNVĻ, A 12508: 67, 12768: 125; *Kunīga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – III att.: 9, 20.
- ¹¹⁰ LNVĻ, VI 154: 354.
- ¹¹¹ *Cimermane I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Beitu kapulaukā 1962. gadā. – Inv. Nr. VIAA: 80. (Glabājas LVI AMK.)
- ¹¹² LNVĻ, A 12508: 67.
- ¹¹³ *Cimermane I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Beitu kapulaukā 1962. gadā. – Inv. Nr. VIAA: 80; LNVĻ, VI 291: 1222.
- ¹¹⁴ LNVĻ, VI 154: 353.
- ¹¹⁵ LNVĻ, A 12404: 175, VI 285: 19.
- ¹¹⁶ LNVĻ, A 12404: 175, VI 3: 92, A 10127: 3, A 2850.
- ¹¹⁷ LNVĻ, VI 291: 1222; *Cimermane I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Beitu kapulaukā 1962. gadā. – Inv. Nr. VIAA: 80; LNVĻ, VI 155: 469.
- ¹¹⁸ LNVĻ, VI 285: 19, 155: 841.
- ¹¹⁹ LNVĻ, A 12444: 72; *Kunīga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – II att.: 5.
- ¹²⁰ *Kunīga I.* 11. gadsimta apkalta ādas josta // Muzeji un kultūras pieminekļi. – Rīga: Avots, 1984. – 19. lpp.
- ¹²¹ *Kunīga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – 59., 32. lpp.
- ¹²² *Zariņa A.* Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2006. – 235. lpp.
- ¹²³ *Thunmark-Nylen L.* Die Wikingerzeit Gotlands I. – Stockholm, 1995. – Abb. 210: 2.
- ¹²⁴ *Мугуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X–XII вв. – Рига: Зинатне, 1965. – С. 88.
- ¹²⁵ LNVĻ, VI 154: 61.
- ¹²⁶ *Graudonis J.* Turaidas pils. II. Atradumi. – Turaida, 2003. – 19. tab.: 3; *Atgāzis M.* Sēlpils Spietīņu apmetne un tās laiks // Pētījumi sēļu senatnē. – Rīga, 2006. – 24. lpp.
- ¹²⁷ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – 52. att.: 6, 69. att.: 4; LNVĻ, A 12768: 5.
- ¹²⁸ *Kunīga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigas – 12. gs. – 32. lpp.; *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – 26., 36., 140. lpp.

Inna Lazdiņa

LATE IRON AGE BELT BUCKLES IN EASTERN LATVIA

Summary

An important element of male dress in the Late Iron Age, and apparently also one of the most ornate, was the belt. The man's belt was a composite item, consisting of a strap and a buckle, in addition to which the most elaborate belts had various metal mounts and attached pieces. The buckle is the element used to fasten the belt. Belt buckles traditionally consist of the loop of the buckle, one or more pins and a prong.

The main corpus of source material for the paper is provided by the belts and belt fragments from Late Iron Age cemeteries in the area populated by the Latgallians. Altogether, fragments of more than 290 belts have been identified, 167 of these being represented by buckles, while in the remaining cases the evidence of belts takes the form of metal mounts, fragmentary remains of the leather strap or of a tassel. Altogether, 163 iron and bronze belt buckles, recovered from 132 male burials or as stray finds, were utilised in creating a typology of belt buckles. The form and construction of the loop of the buckle serve as the typologising elements. Based on these criteria, the belt buckles were divided into five typological groups: I) U-shaped belt buckles, II) rectangular belt buckles, III) pentagonal belt buckles, IV) lyre-shaped belt buckles and V) oval belt buckles, which were further divided into subgroups and types according to need.

U-shaped buckles constitute the most widespread typological group (s-I). The unifying feature of the buckles in this typological group is a U-shaped loop, linked by a pin that was either fashioned separately or together with the loop. These brooches were made of bronze or iron, and were components of belts with or without metal mounts. These buckles were widely used and have been found at all of the extensively excavated Late Iron Age cemeteries of Eastern Latvia. Pentagonal buckles (s-III) appeared in the 10th century as a modification of the U-shaped belt buckle broadened at the front. In the 12th century, in addition to buckles with a single pin, pentagonal buckles appear that are provided with a second pin for attaching the prong. The pentagonal belt buckles are made of bronze, with a prong of bronze or iron, and were used on leather belts with and without metal mounts.

The unifying element of the typological group of rectangular buckles (s-II) is a rectangular loop, wrought from a single bar or cast. Rectangular buckles with incurving (concave) sides were mostly made of iron and were used on belts without metal mounts. They occur most commonly in burials from the turn of the 9th century and the rest of that century, and represent a continuation of the 7th–8th century tradition

of rectangular belt buckles. It should be noted, however, that several of the buckles belonging to this sub-group and buckles with straight sides have also been found with later burials.

The lyre-shaped belt buckles (s-IV) constitute a characteristic group of buckles from the second half of the Late Iron Age. Characteristic of the lyre-shaped buckles is that the loop is divided in two by the place of attachment of the pin for the prong, combined with the loop. The front part of the loop is generally rounded, while the back part is rectangular. The buckles of this group are very diverse in terms of form and ornamentation. The group of lyre-shaped buckles has a very wide area of distribution: they are represented throughout Eastern Europe and Scandinavia. In the area of present-day Latvia lyre-shaped belt buckles occur from the 11th century onwards. These buckles were components of belts with and without metal mounts.

The smallest group consists of oval belt buckles (s-V). Oval belt buckles are of two forms: combined with a chape at the end of the buckle, or without a chape. Oval belt buckles combined with a chape at the end were widespread in areas populated by the Slavs and in Scandinavia. It is thought that the buckles found with burials in the eastern part of Latgale are items imported from the East.

It should be noted that the corpus of belt buckles reflects changes in the aesthetic values of the indigenous population during the Late Iron Age in Eastern Latvia. The elements of belt buckles from the 9th century include forms encountered in the Middle Iron Age, as well as emerging new forms. In richly furnished 10th–11th century burials archaeologists often find the remains of elaborate coats, armcloths or other garments decorated with bronze. Also characteristic of this period are particularly elaborate belts with metal mounts and with U-shaped or pentagonal buckles. The belt finds of the 11th and 12th century reflect the increased role of trade and the direction of contacts. Near the River Daugava and in the basin of the Gauja forms characteristic of Western Latvia are found, while the cemeteries of Eastern Latgale have produced belt components characteristic of the area populated by the Slavs. Finally, it should be emphasised that belts are an important group of artefacts that can provide information about the past. Analysis of the belt buckles provides new possibilities for studying the development of the jewellery smith's profession, the aesthetic values of the local population, the role of contacts and other aspects.

Iesniegts 29.10.2010.